

A 309 LOEN KIRKE

Konservering av maleriet «David salvet til konge» (1642)

Anne Apalnes Ørnhøi

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel A 309 LOEN KIRKE Konservering av maleriet «David salvet til konge» (1642)	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 208/2016	Publiseringsdato 04.01.2017
	Prosjektnummer 1020856	Oppdragstidspunkt April – november 2016
	Forsidebilde Maleriet etter behandling. Foto: Birger Lindstad 2016	
Forfatter(e) Anne Apalnes Ørnhøi	Sider 20	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Anne Apalnes Ørnhøi
Prosjektmedarbeider(e) Barbro Wedvik
Kvalitetssikrer Nina Kjølsten Jernæs

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>I mars 2016 ble det gjennomført en tilstandsregistrering av alt inventar i Loen kirke. Maleriet ble plassert i kategori 3, som indikerer at konsolidering bør utføres snarest. Den 7.4.2016 ble maleriet, sammen med et annet maleri og en skrifttavle, demontert og fraktet til NIKUs konserveringsatelier for konservering. Maleriet henger til høyre for døren inn til våpenhuset i Loen kirke. Kunstner er ukjent, men maleriet har inskripsjonen P.J.1642 som henviser til Peder Jørgensen. Han var fut i Nordfjord fra 1624-33 og har trolig bekostet maleriet. Motivet er David salves til konge og bygger på Virgil Solis sitt tresnitt fra 1562. Maleriet forestiller David som salves til konge, og er et oljemaleri på lerret. Maleriet er i dårlig stand med mye løvs maling. Det har tidligere vært utsatt for fukt og har på et tidspunkt blitt voksdublert. Maleriet ble konsolidert, retusjert og remontert tilbake i kirken i november 2016.</p>
--

Emneord Maleri, konservering, kirkekunst, 1600-tallet
--

Avdelingsleder

Nina Kjølsten Jernæs

Forord

Den 1.3.2016 ble det gjennomført en tilstandsregistrering av alt inventar i Loen kirke. Tilstede var Riksantikvaren (ved I. Schonhowd og K. Ellewsen) og NIKU (ved B. Heggenhougen). Maleriet ble plassert i kategori 3, som indikerer at konsolidering bør utføres snarest (Heggenhougen 2016). Den 7. 4. 2016 ble maleriet, sammen med to andre malerier, demontert og fraktet til NIKUs konserveringsatelier for konservering (Winness 2016)¹.

Rapporten beskriver maleriet og gjennomgår de få kilder som finnes for å beskrive behandlingshistorikk. Videre er maleriets tilstand, samt utført behandling beskrevet og illustrert med bilder. Alle bilder er tatt av NIKU dersom annet ikke er spesifisert.

¹ Maleriene ble pakket og fraktet med DHL Cargo Excel kunsttransport i klimaregulert kjøretøy.

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn og historikk.....	7
2	Beskrivelse av maleriet.....	8
2.1	Lerret og oppspenning	8
2.2	Malingslag, pigmenter og opprinnelig fargesetting	8
2.3	Overflate.....	8
2.4	Pynteramme	8
3	Tilstand	9
3.1	Blindramme	9
3.2	Lerret	9
3.3	Malingslag.....	9
3.4	Overflate.....	9
3.5	Pynteramme	9
4	Konservering.....	9
4.1	Blindramme	10
4.2	Malingslag.....	10
4.3	Overflate.....	10
4.4	Pynteramme	10
5	Videre anbefalinger	10
6	Bilder	11
7	Litteratur.....	16
8	Materialer og metoder	16
8.1	Materialer og metoder brukt til behandling av lerretsmaleriet.....	16
8.2	Materialer og metoder brukt til behandling av pynterammen.....	17
9	Vedlegg.....	18
9.1	Vedlegg 1. Oversikt over tester utført på maleri fra Loen kirke.....	18

1 Bakgrunn og historikk

Fra 1360 er det kjent at det har stått en kirke i Loen, Stryn i Sogn og Fjordane, men det er kirken bygget på 1600-tallet som vi finner kilder fra (Henden Aaraas m.fl. 2000: 132). Kirka gjennomgikk mange reparasjoner før den ble revet i 1837. En del av inventaret i 1600-tallskirken ble trolig flyttet over i den nåværende kirken som ble påbegynt samme år som den gamle ble revet.

Loen kirke har et maleri som henger til høyre for døren inn til våpenhuset (bilde 1). Maleriet dateres i boka «På kyrkjeferd i Sogn og Fjordane 1» til 1642 (ibid). Kunstner er ukjent, men maleriet har inskripsjonen *P.J.1642* som henviser til Peder Jørgensen. Han var fut i Nordfjord fra 1624-33 og har trolig bekostet maleriet. Motivet er *David salves til konge* og bygger på Virgil Solis sitt tresnitt fra 1562 (ibid).

I et brev fra Domenico Erdmann til Riksantikvaren datert 16. november 1933 står det: *Av de 3 epitafier som er fastspikret på vestveggen over inngangen er det ene fra 1642 som forestiller: David salves til konge, i dårlig forfatning. Det er malt på lerret som er løst heftet til rammen og fortjener å bli konservert snarest mulig* (Arkivalia 1933). Selv om det ikke har latt seg gjøre å finne en konserveringsrapport, virker det som om maleriet har blitt tatt inn til konservering omgående da det i et brev datert 2. januar 1939 står: *Når vi no får att det biletet av Davids salving som de har til restaurering,...* (Arkivalia 1939). Så vi kan anta at maleriet har blitt konservert og dublert en gang mellom 1939 og 1974 (bilde 2) da det i et brev misvisende henvises til maleriet som *Jesu dåp*, og beskriver tilstanden slik: «*Lerretet ser ut og være heilt, men det er svært matt i fargen*» (Arkivalia 1974).

I en rapport fra befaring i 1975 signert Rolf E. Johansen for Riksantikvarens restaureringsatelier for Vestlandet, blir dubleringen nevnt og maleriet er ett av tre malerier som har behov for restaurering: [...] *Det tredje av maleriene, det henger på vestveggen i skipet og er datert 1642, er tidligere dublert. Det virker skittent, men er heller ikke i en slik forfatning at det kan gis høyeste prioritet sett fra atelierets synspunkt. Vi vil likevel være klar over disse tre maleriene og ta dem under behandling når mer presserende oppgaver er løst* (Arkivalia 1975:1).

Den 1.3.2016 ble det som nevnt i forordet gjennomført en tilstandsregistrering av alt inventar i Loen kirke, Stryn i Sogn og Fjordane. Beskrivelsen fra tilstandsregistreringen er gjengitt her (Heggenhougen 2016):

Tilstandskategori 3:

Objekt: Maleri, vestvegg i skip. Olje på lerret (?), 1643. Motiv: *David salvet til konge* (fig. 6, 7 og 8). Grovt lerret, tynt malt.

Tilstand: Mye utfall og oppskallinger i malingslaget, vannskjolder. Deler av motivet er borte

Anbefalinger: Konsolidering av løs maling, forsiktig rensing og retusjering.

2 Beskrivelse av maleriet

Maleriet forestiller *David som salves til konge* (bilde 3) som det står i tekstfeltet oppe til høyre. En mannsfigur, Samuel, vender en krukke over hodet på David. David sitter på kne, med håndflatene samlet. Deler av motivet er borte, blant annet mangler Samuels ansikt. Foran de to figurene ligger Davids harpe. I nedre del av bildet er det et skriftfelt hvor det står « Vi ffødes meds graat, vi leffuer I haap, Dødn er vaar ende og effter døden oss ingen[...], herrn gaff og herren tog, herrens naffim vere loffuet² [...]». Årstall i skriftfeltet i nedre del daterer maleriet til 1642. Bakgrunnen er hvit, og hele maleriet rammes inn av konturer i sort og rødt. Maleriets mål er (HxBxD) 109,5x70,5x3,7 cm uten pynteramme.

2.1 Lerret og oppspenning

Lerretet er relativt grovt. Som støtte for det originale lerret er det limt på et dubleringslerret med en finere vev. Impregneringen av dubleringslerretet ser ved første øyekast ut til å være voksbasert, men inneholder trolig også harpiks. I kanten er de to lerretene limt fast til blindrammen med papirtape og deretter festet til blindrammen med hver sin stifterekke; de to stifterekkene skyldes at originallerretet bare så vidt rekker rundt kanten på blindrammen.

2.2 Malingslag, pigmenter og opprinnelig fargesetting

Maleriet er malt med oljebasert maling på lerret. Malingslaget er tynt, og ligger på en hvit grundering som trolig består av kritt og lim (det er ikke utført analyser på grunderingen). Grunderingen ser ut til å være dekket av et tynt hvitt lag med oljemaling som utgjør bunnfargen i maleriet. Figurene er skisseaktige malt uten stor detaljeringsgrad. Ansiktskonturer og hender er malt med svart, kleskonturer er malt med mørk rød. Tredimensjonalitet er skapt med sparsom og effektiv skravering. Noen kleselementer er fargelagt røde og gule. Maleriet har trolig hatt farger flere steder enn dem som er synlige i dag. Mulige årsaker til dette er at flere farger kan være bleket av lys eller brutt ned/vasket ut ved vannpåvirkning. Malerteknisk har maleriet mye til felles med 1600-talls veggfast dekor.

2.3 Overflate

Maleriet ser ikke ut til å være fernissert. En del av maleriets mange retusjer fremstår som for mørke. Dette er særlig påfallende i maleriets lysere områder.

2.4 Pynteramme

Pynterammen er en enkelt profilert ramme, malt svart. Det er usikkert om maleriet opprinnelig har vært rammet inn eller om maleriet er en såkalt bonad³ som kan ha vært direkte spent opp på veggen. Det har opprinnelig ikke vært spent opp på en blindramme slik det er i dag.

Av disse årsaker er pynterammen trolig ikke opprinnelig. Maleriets oppspenningskant har en relativt tett rekke med gamle stiftehull som kanskje kan bety at maleriet har vært spent opp uten blindramme rett på baksiden av en pynteramme (bilde 4). Dette kan stemme overens med beskrivelsen fra Erdmann i 1933 (Arkivalia 1933). Rester av hvitt og rødt pigment ved stiftehullene kan tyde på det samme. Rammen har ingen fals, og maleriet med blindramme var ved ankomst til NIKU festet til pynterammen kun med tynne tilklipte og –bøyde blikkeslag og stifter. Hjørnene er gjæret med innfellinger på tvers på baksiden. Pynterammens mål er (HxBxD) 113,5x75,2x2 cm.

² Jobs bok 1:21. Bibelen.

³ Veggmaleri malt med limfarge på lerret.

3 Tilstand

For å vurdere maleriets tilstand ble pynterammen demontert. Detaljer i maleriets overflate er undersøkt gjennom mikroskop, samt bruk av UV-belysning (bilde 5).

Maleriet har som tidligere nevnt gjennomgått en omfattende konserveringsbehandling.

3.1 Blindramme

Blindrammen er av nyere dato, og er trolig fra konserveringsbehandlingen på 1930-tallet.

Blindrammen er stabil og i god stand, med alle åtte kiler på plass.

3.2 Lerret

Noe dubleringsvoks har trukket gjennom lerretet til forsiden av maleriet (bilde 6) som vises som små gule flekker i ultrafiolett opptak (UV). Den tidligere strukturelle behandlingen fungerer godt, og lerretet er stramt.

3.3 Malingslag

Malingslaget er generelt i dårlig stand. Malingslag og grundering er bindemiddelfattig, trolig på grunn av eldre fuktskader. I tillegg har malingslag og grundering mistet vedheft til lerretet på store deler av malingsflaten. Det dublerede lerretet virker stabilt, og det ser ikke ut til at svikten i vedheft i malingslaget skyldes bevegelser i lerretet. Det kan heller se ut til at noe på malingslagets overflate trekker malingen av. Man kan se at malingen er krakelert i små, tynne flak. Stedvis er malingsflakene blitt trukket opp i kantene i en bratt vinkel. Kantene på malingsflakene er svært skjøre.

Maleriet har mye utfall og oppskallinger i malingslaget (bilde 7 og 8). Opp- og avskallingene ses tydeligst i mørke kontur- og skyggeområder. I tillegg er deler av motivet borte, trolig på grunn av vannskade. Dette har også ført til vannskjolder i malingslaget.

Maleriet har blitt retusjert tidligere. Noen av bokstavene i skriftfeltene er omfattende retusjert, og man kan skimte opprinnelige bokstaver ved siden av dagens synlige tekst.

3.4 Overflate

Overflaten fremstår om skitten. Dette skyldes støv, gamle vannskjolder og gulnet dubleringsvoks som stedvis har trukket gjennom den åpne veven fra baksiden.

3.5 Pynteramme

Pynterammen er skitten og støvete. Rammen har ikke løs maling, men en del utfall enkelte steder. Pynterammen er stabil og i generelt god stand.

4 Konservering

På bakgrunn av tilstandsregistreringen utført i 2016 ble det anbefalt konsolidering av løs maling, forsiktig rensing og retusjering av maleriet.

Før noe videre arbeid ble utført, ble løse malingsflak limt fast. Lerretets bakside ble rensset for løst støv med en myk pensel og støvsuger. Baksiden av maleriet ble deretter tørrensset med svamp for å fjerne smuss i strukturen. Se kapittel **8 Materialer og metoder** for benyttede materialer og metoder.

Det ble utført tester for å finne frem til riktig behandlingsmetode for maleriet. Se kapittel **9 Vedlegg 9.1. Oversikt over tester utført på maleri fra Loen kirke.**

4.1 Blindramme

Blindrammen ble rensset for støv og smuss med svamp. I tillegg ble det tilført kilestopperer (bilde 9).

4.2 Malingslag

Konturer på venstre side er konsolidert med Lascaux medium for konsolidering (LMK) løst i vann 1:1, festet med varmeskje. Arbeidet ble utført under lupe. Det viste seg at denne metoden ikke fungerte tilfredsstillende da man ikke fikk lagt ned alt uten å knekke malingsflakene.

Det ble da forsøkt med 2 % metylcellulose i 1:1 vann og etanol. Konsolideringsmaterialet ble påført med pensel gjennom japanpapir, og massert inn i malingsstrukturen med sirkelbevegelser. Papiret ble fjernet ved å dra det forsiktig av parallelt med malingsoverflaten. Dette fungerte svært tilfredsstillende og hele maleriet ble konsolidert med denne metoden.

4.3 Overflate

Utfall i malingslaget ble retusjert med *B72 Retouching Gel Fast – Light 10 Si* blandet med jernoksidsort som løst pigment (bilde 10 og 11). Denne fungerte godt ved at den ikke trengte inn i lerretsstrukturen, men la seg mellom malingsflakene og hadde riktig glans og farge. Retusjeringsmiddelet er pastost og tett mellomrommet i strukturen der det manglet grundering og maling.

4.4 Pynteramme

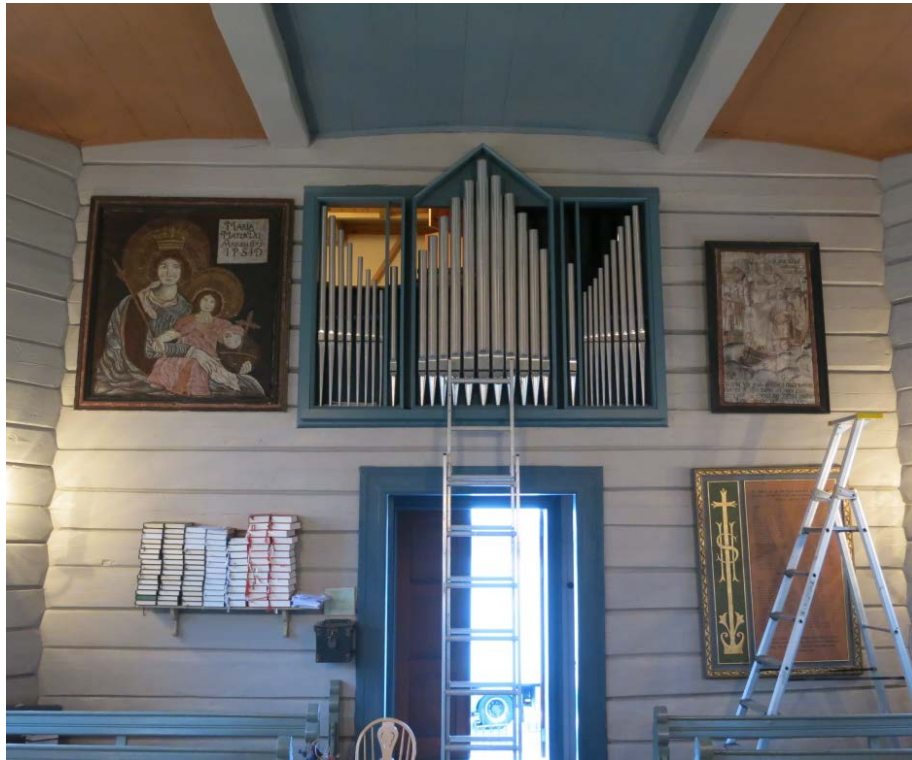
Pynterammen ble rensset for støv og skitt med en lett fuktet mikrofiberklut og polyuretansvamp. Skader i malingslaget ble retusjert med gouache påført med spisspensel.

5 Videre anbefalinger

Ved remontering av maleriet ble det eksisterende opphenget beholdt. Maleriet henger til høyre for døren til våpenhuset. I kirken henger maleriet direkte på yttervegg. Det ble derfor montert Tyvek på baksiden for å beskytte lerretet (bilde 12).

Det anbefales at maleriet skjermes for direkte sollys, da dette kan bidra til ytterligere endring av fargene i malingslaget.

6 Bilder

Bilde 1. Heloptak maleri på stedet.

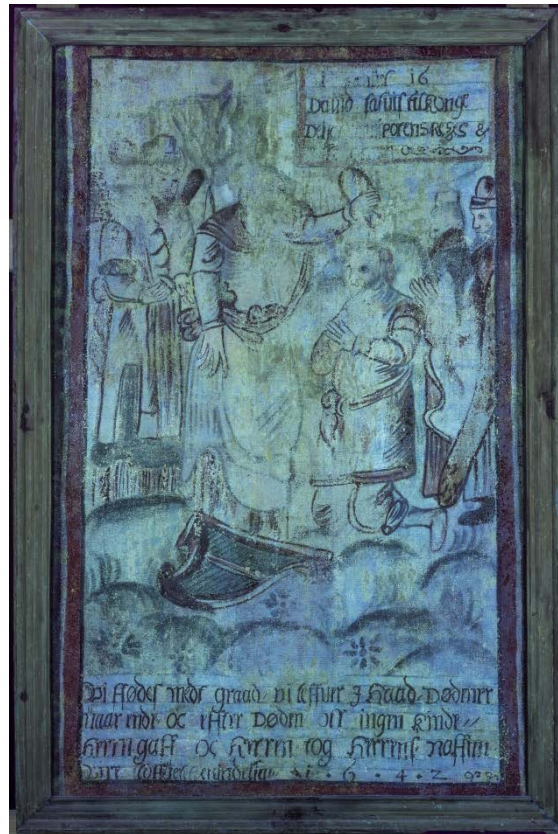
Bilde 2. Maleriet har vært til konserveringsbehandling hos Riksantikvaren.

Bilde 3. Forside før behandling. Foto: Birger Lindstad 2016.

Bilde 4: To rekker med oppspenningsstifter.

Bilde 5. Maleriet under ultrafiolett belysning. Foto: Birger Lindstad 2016.

Bilde 6: Dubleringslim som har trengt gjennom til forsiden av maleriet.

Bilde 7 og 8: Oppskallinger i malingslaget.

Bilde 9: Baksiden av maleriet med blindramme og kiler med kilestoppere.

Bilde 10 og 11: Detalj av maleriet før (til venstre) og etter (til høyre) retusjering.

Bilde 12: Maleriets bakside med beskyttelse. Foto: Birger Lindstad 2016.

7 Litteratur

Arkivalia 1933. Brev fra Erdmann, Domenico: notat datert 16.november 1933 i Riksantikvaren Oslo.

Arkivalia 1939. Brev fra Loen kirke til Riksantikvaren datert 2. jan. 1939.

Arkivalia 1974. Brev fra Loen kirke til Riksantikvaren datert 19.mars 1974.

Arkivalia, brev 1975: «A 309 Loen kirke. Rapport fra befaring i Loen kirke». Brev til Riksantikvaren fra Rolf E. Johansen for Riksantikvarens restaureringsatelier for Vestlandet, datert 26.3.1975, 2 s.

Heggenhougen, Brit: 2016: A 309 Loen kyrkje, Sogn og Fjordane. Tilstandsregistrering av kunst og inventar. Stryn kommune. NIKU Oppdragsrapport 51/2016.

Henden Aaras, M., Djupedal, T., Vengen, S., Borgen Førsund, F. 2000: På kyrkjeferd i Sogn og Fjordane 1, Nordfjord og Sunnfjord. Førde: Selja forlag.

Winness, M. 2016: «Notat, demontering av maleriene i Loen kirke», NIKU Notat.

8 Materialer og metoder

8.1 Materialer og metoder brukt til behandling av lerretsmaleriet

Tiltak	Metode	Materialer Handelsnavn	Materialer (kjemisk sammensetning)	Område
Flatekonsolidering	Påført gjennom japanpapir med pensel. Massert inn og tørket av med papir.	Metylcellulose 2 % løsnings i 1:1 vann og etanol	Cellulose H ₂ O C ₂ H ₅ OH	Hele maleriet
Konsolidering	Påført punktvis med spisspensel, varmeskje ca. 75 °C	Lascaux Medium for Konsolidering	En vannbasert dispersjon av en akryl kopolymer H ₂ O	Løs maling hovedsakelig langs venstre kant.
Tørrensing av bakside	Tørrensing. Pensel og støvsuger, eventuelt Wallmaster svamp ved behov	Wallmaster svamp	Vulkanisert gummi	Bakside av lerret
Retusjering	Påført med liten pensel	Løse pigmenter	Tørrpigmenter bundet i ParaloidB72. Løsemiddel: 1-methoxy-2-propanol.	Områder med nyere avskalling i malingslaget
Rensing av pynteramme	Tørrensing	Polyuretan svamp	Polyuretan	Hele rammen

Retusjering av pynteramme	Påført med liten pensel	Gouache Schmincke og Winsor & Newton Tilsatt noe gummi arabikum	Vannbasert maling	Områder med avskalling på rammen
Bakside-beskyttelse	Beskyttelse mot støv og fukt	Tyvek-duk	Homogen duk; vanntett og diffusjonsåpent.	Bakside

8.2 Materialer og metoder brukt til behandling av pynterammen

Retusjering		
Område	Materialer/Handelsnavn	Metode/ Retusjeringsfarger
Skader på overflaten og områder med bortfall av maling	Gouache Schmincke Vannbasert maling på tuber	Påført med spisspensel. Farger: Elfenbensort, tilsatt noe gummi arabikum for økt glans.
	Gouache Winsor & Newton Vannbasert maling på tuber	Gikk over til lampesort fra W&N for noe økt glans/ noe brunere

9 Vedlegg

9.1 Vedlegg 1. Oversikt over tester utført på maleri fra Loen kirke.

Konsolidering av malingslag	Påført med pensel gjennom japanpapir, masserte inn. Fjernet overflødig lim med papir.	Metylcellulose 2 % løsning i 1:1 vann og etanol	Cellulose H ₂ O C ₂ H ₅ OH	Malingen festet seg pent og det var ingen fargeendringer av metoden.
	Påført punktvis med spisspensel, varmeskje ca. 70 °C	Lascaux Medium for konsolidering	En vannbasert dispersjon av en akryl kopolymer	Fungerer ikke tilfredsstillende da man ikke får lagt ned alt uten å knekke malingflak.
Retusjering	Gouache	Vann Pigment	Vannbasert tubemaling	Fungerer ikke tilfredsstillende da glansen ikke blir riktig.
	Paraloid B72	Tørrpigment og Paraloid B72	Tørrpigmenter bundet i ParaloidB72. Løsemiddel: 1-methoxy-2-propanol.	I områder med nyere avskallinger
Rensing av lerretets bakside	Tørr svamp	Wallmaster	Svamp av vulkanisert gummi	Tar med seg mye smuss, visuelt renere resultat
		Polyuretan svamp (sminkesvamp)	Polyuretan	Tar med seg noe smuss, visuelt renere resultat
Rensing av smuss, pynteramme	Tørr svamp Tørr svamp	Wallmaster	Svamp av vulkanisert gummi	Tar med seg mye smuss, visuelt renere resultat
		Polyuretan svamp (sminkesvamp)	Polyuretan	Tar med seg noe smuss, visuelt renere resultat

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 208/2016

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00